

Danila Zuljan Kumar

KLETVICE IN PSOVKE KOT KOHERENTNA SREDSTVA IN NJIHOVA RABA V BRDIH

Prispevek obravnava rabo kletvic in psovke kot diskurzivnih označevalcev, katerih funkcija je podpirati kohezijo (površinsko zgradbo) in koherenco (globinsko zgradbo) diskurza, v katerem se nahajajo. Podlaga za analizo so bila narečna besedila, posneta v Brdih, na slovensko-furlansko-italijanski meji.

1 Uvod

Kot je splošno znano, je osnovna funkcija jezika prenašanje informacij o svetu. To je t. i. referenčna funkcija. Vendar pa ima jezik še druge pomembne funkcije, npr. socialno, to je, da vzpostavlja, ohranja in ureja odnose med ljudmi, in ekspresivno funkcijo, to je, da izraža različna čustva in prepričanja udeležencev diskurza. Če so te funkcije vsaj deloma uresničene, lahko govorimo o koherentni komunikaciji. Z drugimi besedami, komunikacija je koherentna takrat, ko to, kar eden od udeležencev pove, smiselno sledi tistemu, kar je povedal prejšnji govorec. Toda koherence diskurzu ne moremo pripisati vnaprej, ampak jo gradijo udeleženci v procesu sporočanja. V konverzaciji jo govorci gradijo na različne načine, ki so deloma univerzalni, deloma pa kulturnospecifični. Vedno pa je odgovornost za uspešno komunikacijo na obeh udeleženi straneh; na strani govorca in poslušalca. V diskurzu udeleženci ti vlogi navadno ves čas menjajo, pri čemer govorec za doseg želenega sporočila uporablja različna jezikovna in nejezikovna sredstva, poslušalec pa ta sredstva prepozna kot signale, ki mu sporočajo, kako naj sporočilo razume. Osnovna jezikovna sredstva za vzpostavljanje koherence kot globinske povezanosti besedila so: vprašanja, inference, nasprotovanja, različna kohezivna sredstva (nadpomenske, podpomenske, referenčni izrazi, diskurzivni označevalci) idr. V prispevku se bom posvetila samo enemu od koherentnih sredstev, in sicer diskurzivnim označevalcem, znotraj njih pa kletvicam.

2 Diskurzivni označevalci

Diskurzivni označevalci gradijo diskurzivno koherenco tako, da kažejo na interpretativno vez med deloma diskurza, ki ga povezujejo (Stenström 1994: 63). Označujejo jih tri osnovne lastnosti:

- so večfunkcijski (uporabljajo se v več različnih funkcijah);
- v diskurzu niso nikoli obvezni; pomen, ki ga izražajo, lahko sprejemnik razbere s pomočjo inferiranja;
- besednovrstno so to zelo različne besede (Schiffrin 1987: 65).

Skupina besed in besednih zvez, ki lahko imajo pragmatično funkcijo diskurzivnih označevalcev, je v vsakem jeziku nekoliko drugačna in do neke mere specifična. V slovenskem jeziku so kot diskurzivni označevalci lahko uporabljene npr. naslednje skupine besed in besednih zvez:¹

- medmeti (npr. *oh, uau, hopsa*);
- konektorji (vezniki (npr. *in, ampak*), členki (npr. *še*), prislovi (npr. *zdaj, potem*);
- odzivniki, to je členki in medmeti v pragmatični funkciji odgovorov (npr. *ja, super, hm*);
- pozdravne oblike (npr. *živjo*);
- signali za oklevanje (*əəə*);
- metajezikovni izrazi (npr. *z drugimi besedami, kot sem že prej omenila*);
- glagoli v medmetni funkciji (npr. *mislim, veš*);
- kletvice in psovke (npr. *peji v tri krasne, pišuka, hudiča*).

¹ Seznam ni popoln. Za to bi bila potrebna obsežna raziskava.

V nadaljevanju se bom posvetila samo kletvicam in psovkam in njihovi koherentni funkciji v posnetih in transkribiranih briških besedilih. Vendar je potrebno poprej še definirati pojma kletvica in psovka, razložiti njuno koherentno funkcijo v diskurzu ter ugotoviti, katere so izvorno slovenske kletvice in psovke.²

3 Kletvice in psovke kot koherentna sredstva

Na različne travmatične situacije se govorci odzovemo različno. Nekateri z molkom, drugi s fizično agresijo, tretji z rabo kletvic in psovok. Govorec kletvico ali psovko navadno uporabi takrat, kadar nima na voljo druge besede oziroma v tistih situacijah, » v katerih so te besede najustreznejše ali kot naročene« (Nežmah 1997: 7). Z njimi govorec odreagira na nasilje, ki je bilo povzročeno nad njim (prav tam: 9). V tem smislu so kletvice in psovke »terapevtski akt« (prav tam: 11), pri čemer govorčeve tarče niso majhni otroci ali starčki, ampak take osebe ali stvari, ki jih govorec percipira kot sebi dominantne ali svoji lastnini konkurenčne (npr. *bog, vladar, hudič, preklet on in njegova škatla* 'drag avtomobil').

Po svoji pragmatični funkciji pa so kletvice in psovke diskurzivni označevalci, s katerimi govorec poslušalcu namigne, kako naj sporočilo razume. V tem smislu njihova raba potrjuje tezo, da so v diskurzu uporabljene kot koherentno sredstvo, to je sredstvo, ki diskurz ali njegove dele drži skupaj (spenja).

Nekateri raziskovalci, npr. Biber (2000: 1094–1095), kletvice in psovke imenujejo tabu izrazi (taboo expressions), in sicer zato, ker se povezujejo s področji življenja, ki imajo v družbi prestižno vlogo (npr. religija, nacionalnost), ali o katerih se v družbi ne govori (npr. spolnost, izločanje/iztrebljanje, norost). Biber kletvice in psovke deli na tabu izraze ali težje kletvice in psovke in zakrite tabu izraze (semi-taboo expressions) ali omiljene kletvice in psovke. Te so v družbi sprejemljivejše od težjih kletvic in psovok, ker govorci njihov izvor deloma zakrijejo s fonetičnimi spremembami (npr. *pišuka* za *pizda*, *briško: orko dindjo* za *orko dijo*), z zamenjavo z drugačnimi, vendar povezanimi besedami (npr. *mandi³ te gleda* za *kurc te gleda*) ali tako, da izpustijo v družbi nesprejemljivi ali manj sprejemljivi del kletvice ali psovke (npr. *pejt v p. m. nam. pejt v pizdo materino*, *hudiča nam. hudič prekleti*, *madona ali madonca nam. porka madona*). Prav tako med omiljene psovke prištevam besede in besedne zveze, kot so *sveti bog*, *krščen matiček*, *marija sveta*, *briško: dijo*, *dijo krišto*, ki pravzaprav niso psovke v ožjem pomenu besede, saj do oseb in stvari niso žaljive, vendar pa je njihova pragmatična funkcija, to je izraziti čustven odziv na situacijo, enaka pravim psovkam.

4 Kletvice in psovke na Slovenskem

Ob zbiranju briških kletvic in psovok, ki so v večini romanskega izvora, sem sočasno razmišljala o avtohtonih slovenskih kletvicah in psovkah, vendar mi razen *krščenega matička* ni prišla na misel nobena druga domnevno izvorno slovenska kletvica ali psovka. Ob vtipkanju gesla *kletvice* na spletu pa se mi je pokazalo, da se o izvorno slovenskih kletvicah in psovkah sprašujejo tudi drugi Slovenci.⁴ Ob preletu seznama slovenskih kletvic in psovok na spletu⁵ pa sta se mi na

² Psovka je beseda ali besedna zveza, ki ogovorjenega opisuje na žaljiv način. Z njo govorec ogovorjenega transformira v drugo podobo, npr. *hudič, koza*. Z uporabo kletvice pa transformacijo opiše (*hudič te vzemi!*, *vrag te pocitraj!*). Kletvica za razliko od psovke predpostavlja uporabo glagola (Nežmah 1997: 81–88). Lahko pa so psovke uporabljene tudi na splošno, tako, da se ne nanašajo neposredno na ogovorjenega (npr. *prekleteo sranje*).

³ Mandi: otr. kunec, zajec; kot kletvica *mandi te gleda* (SSKJ 1998: 520).

⁴ Na spletu se mi je ob geslu kletvice (<http://forum.najpovezave.com/viewtopic.php?t=166>) pokazalo nekaj mnenj Slovencev o tej temi. Naj jih navedem le nekaj.

BlueEyeBoi: »Hja tudi jz sem proti *uvoženim* kletvicam (predvsem iz juga), avtohtone se mi zdijo pa prav fletne - *krščen matiček*, *saprabolt*, *n*100 kosmatih medvedov*.«

Davkoplačevalec: »Sem vprašal nekaj starejših ljudi in vsak mi je zatrdil, da *Krščen Matiček* zagotovo ne spada med kletvice! Pomeni pa to menda nekaj, kar naj se ne bi moglo zgoditi nikoli (če sem jih pravilno razumel, saj mi je vsak povedal malce drugačno razlago). Je pa to, menda, bolj vzklik presenečenja...«

hitro ponudili dve ugotovitvi: prvič, velika večina kletvic in psovke je povezanih s spolnostjo, tudi edini kletvici s seznama, ki se navezujeta na religiozne zadeve, namigujeta na spolnost (*Jebem ti Boga na križu* in *Jezus na Mariji*); drugič, na pogled je večina kletvic, povezanih s spolnostjo, prevzetih iz srbohrvaškega jezika. Zadnjo ugotovitev je potrdilo mnenje uglednega slovenskega akademika, pokojnega prof. dr. Anton Trstenjaka, da obstaja ena sama slovenska kletvica, *hudič prekleti!*, vse ostale pa so prevzete (Nežmah 1997: 21), ter spodleteli poskus Nedeljskega dnevnika, tednika, ki je leta 1991 želel sestaviti izvorni slovenski slovar kletvic, pa ideje ni mogel uresničiti, ker so ljudje kot predloge pošiljali stare italijanske ali domnevno srbohrvaške izraze ali obrazce (prav tam: 157). Toda Bernard Nežmah v svoji knjigi *Kletvice in psovke* (1997) prinaša drugačna spoznanja. Pregled slovenskih normativnih priročnikov in literature iz zgodovini pokaže, da je bilo vulgarno besedišče prisotno v slovenskem jeziku že v preteklosti. Slavni Pleteršnikov Slovensko-nemški slovar s konca 19. stoletja vključuje tudi tako vulgarne besede, kot je npr. *jebač/jebec* = der Hurrer. Nadaljnji pregled dvojezičnih slovarjev iz 19. in 18. stoletja pokaže, da najdemo npr. leksem *jebazba* (medeni kolač) v Pohlinovem trojezičnem slovarju iz leta 1781, izraz *jebat ratam*⁶ pa v njegovem Glossariumu Slavicumu iz leta 1792, medtem, ko sta leksema *kurec* in *pizda* prisotna že v najstarejšem večjezičnem Megiserjevem Slovensko-latinsko-nemškem slovarju iz leta 1603, (prav tam: 26, 31–33, 37).⁷ S temi dokazi Nežmah zavrne tezo, da so vulgarni izrazi kot *jebati*, *kurec* ipd. prevzeti iz srbohrvaškega jezika v kasnejših obdobjih.

5 Psovke v briških besedilih

Podlaga za analizo kletvic in psovok⁸ v briškem prostoru sta bili dve daljši konverzacijski besedili, ki sem ju posnela v Brdih leta 2003 z Alojzom (Lojzom) Markočičem (r. 1909) in Jožefom (Pepijem) Sirkom (r. 1911) ter Stankom Pulcem (r. 1921). Govorce sem izbrala predvsem zaradi njihovih bogatih življenjskih izkušenj. Pepi in Stanko sta v 2. svetovni vojni služila kot italijanska vojaka, Pepi na Siciliji, Stanko pa v Grčiji, na Bližnjem vzhodu in v Afriki, kasneje se je kot partizan priključil Prekomorskim brigadam, Lojz pa je opravljal različna dela, od kletarja do pomožnega trgovca in gozdarja. Vsi trije govorce so v diskurzu uporabljali pretežno omiljene psovke izključno romanskega izvora (*orko* < it. *orco*,⁹ *madona*). Četudi v briškem narečju obstajajo tudi slovenske ustreznice nekaterim italijanskim psovkam (npr. *bog prasec* za *porko dio*), teh govorce v pogovorih z menoj niso nikoli uporabili. Verjetno predvsem zato, ker jemljejo slovenski izraz za bolj vulgaren kot italijanski ustreznik. Tudi za oba primera rabe težjih psovok se zdi, da sta govorce pred menoj nehote ušla, ker sta sicer družbeno nesprejemljiva. Majhno rabo težjih psovok gre poleg omenjenemu vzroku pripisati še dejstvu, da so govorce travmatične izkušnje iz preteklosti v pripovedovanju zgolj podoživljali, niso jih doživljali »v živo«, kar bi njihovo reakcijo veliko bolj intenziviralo in s tem zmanjšalo samokontrolo pri izbiri besedišča.

Področje, na katerega se trije briški govorce v svojem čustvenem odzivu na situacijo obračajo, je religija oziroma religijske osebe (*dijo*, *madona*) ter v enem primeru rabelj (*boja* < it.

Moram pa reči, da mi je kar nekaj slavistov potrdilo, da v vsej svoji karieri niso naleteli na nobeno pravo slovensko kletvico! Pravijo, da je enostavno ni! Slovenci menda v vsej svoji zgodovini niso znali kleti! Razen, morda, v tujih jezikih.«

BluEyeBoi: »Aja kaj je "sranje" prevedeno?«

Davkoplačevalec: »Dobro vprašanje ...«

Elektra: »Kaj pa to: smrdokavra pohojena, gniloživka gnila.. to je ze bl zmerljivka hm? Ja slovenske kletvice, take mal bl starinskega izvora... prmejdus al pa orko dindjo al pa ena nasa soseda nonstop materjal govori s poudarkom na a.«

⁵ How to swear, insult, cuss and curse in Slovenian (<http://www.insultmonger.com/swearing/slovenian.htm>).

⁶ Po Nežmahu bi *jebat ratam* pomenilo »odrasti v moža, ki se že seksualno udejstvuje« (Nežmah 1997: 32).

⁷ Več o tem glej v Nežmah (1997: 21–46).

⁸ V nadaljevanju govorim samo o psovkah, ker kletvic v obravnavanih besedilih ni bilo.

⁹ It. *òrco*: »s. m. nella mitologia greco-romana, inferno /.../; nelle legende popolari europee, mostro malvagio, gigantesco, divoratore di uomini e, particolare, di bambini /.../; fig. persona brutta da far paura /.../« (l'Etimologico minore 2003: 835).

boia),¹⁰ nobena psovka pa ni bila povezana s spolnostjo ali izločanjem, kar se zdi, da postaja pri mlajših prevladujoča tema preklinjanja.¹¹

Ob vsakem zgledu je za boljše razumevanje navedene besedilne transakcije omenjen krajši besedilni kontekst.

[1]

Kontekst: Pepi pripoveduje, kako se je neke temne viharne noči na poti v službo v Novo Gorico znašel s svojim motorjem v kupu blata, ki ga je naplavilo na cesto, tako da ni mogel ne naprej ne nazaj. Poskušal se je rešiti, pa se ni mogel. Položaj, ki ga komentira z omiljenima psovka (*madona* in *krišto dijo*) se mu je zdel tako obupen, da je začel kar jokati.

Pepi: 'Sən¹² 'šu:, də ɣ'ra:n nap'ri:, sən z'va:jšu 'no:trəka, kə sə u'si:pla 'ze:mja 'do:l. 'Ni:əsən 'vi:ədu, 'kə:n 'jə:t. 'Tə:ma, ma'do:na, b'li:skəlo ən sən biu u'ja:t 'u:ənde 'no:tər. Nap'ri: 'ni:sən 'mo:ɣu 'jə:t, kə mə šə o'ni:əɣlo, ku də 'mu:ərən 'jə:t 'pe:š, na'za:j jə tu ... sən 'šu: na'za:j, də bon 'šu: ... Pər'ja:u 'ju:ək 'u:ənde, k'ri:što 'di:jo.

[2]

Kontekst: Stanko je v Egiptu dezertiral iz italijanske vojske in se priključil silam kralja Petra. Ob prihodu v tabor so ga jugoslovanski vojaki presenetljivo dobro postregli. Stanko se spomni na velike krofe, briško: *fritule*, ki jih je jedel. Ponudili so mu tudi udobno posteljo in celo mrežo proti komarjem, kar Stanko komentira z uporabo omiljene psovke *orko*.

Stanko: Ta'ko:j 'ta:ke fri:tule 'da:u za 'ji:əst, 'ta:ke pas'ti:əje za s'pa:t, /.../ m'ri:əže za pruət ko'ma:rjən, u'se:, 'o:rko, ku də b 'pə:ršli u 'ra:j.

[3]

Kontekst: Stanko je bil kot italijanski vojak v Egiptu poslan v bolnico, ker si je pri delu v skladišču poškodoval nogo. Ob obisku mu italijanski prijatelji povedo, da so v kinu srečali vojake, ki so govorili tako kot on (*ščik ščak*, s čimer so poskusili oponašati slovenske šumnike). To presenetljivo novico Stanko komentira s težjo psovko *porko boja* in tem, da so se mu od veselja in vznemirjenja naježili lasje.

Stanko: U'če:ri smo b'li: u 'ki:nu, 're:ku, an sa ɣuə'ri:l ščik ščak, jə 're:ku, 'ko:me 'tu:, slo've:nsko, ne. An 're:ku, šk'ri:ve kua jugoz'la:vo, ne. 'Po:rko 'bo:ja, 'me:ne lə'sa: u z'ra:k.

[4]

Kontekst: Lojz in Pepi se ne moreta spomniti, kdo je bil tisti, ki je od ljudi v Brdih kupoval vino in ki ga Brici niso marali, ker je goljufal. Nenadoma se Lojz spomni priimka, Pepi to

¹⁰ It. *bòia*: »s. m. chi deve eseguire una sentenza capitale /.../; delinquente /.../« (l'Etimologico minore 2003: 163).

¹¹ Glej npr. že omenjeni seznam slovenskih kletvic in psovka na spletu. Tendence menjave teme preklinjanja med generacijami potrjuje Hughesovo tezo, da se v zahodnem svetu preklinjanje od religioznih zadev obrača k spolnim in telesnim: »/.../ in western society the major shifts in the focus of swearing have been from religious matters /.../ to sexual and bodily functions« (Hughes 1991: 237).

¹² Zgledi so zapisani so z vnašalnim sistemom ZRCola, ki ga je na Znanstvenoraziskovalnem centru SAZU v Ljubljani (<http://www.zrc-sazu.si>) razvil Peter Weiss. Pri narečnem zapisu je uporabljena slovenska nacionalna fonetična transkripcija, dopolnjena z naslednjimi znaki: ... - označuje nedokončani izrek, /.../ - nadaljevanje besedila, / - krajši premor, // -daljši premor, əə - zapolnjeni premor, besede znotraj znakov ** pomenijo, da gre za prekrivajoči govor.

komentira z medmetoma *a* in *jej*, Lojz pa v smehu priimek še enkrat ponovi. Zdaj tudi Pepi ponavlja ta priimek in želi dodati, da se je tudi on spomnil, da je bil to *Ušaj*, vendar njegovo vlogo Lojz prekine z uporabo psovke *orko dijo*, s katero potrди, da je bil tisti, ki ga ljudje niso marali, res *Ušaj*.

Lojz: A, U'ša:j jə biu 'ti:st, U'ša:j, ti, 'ti:stɣa ɣa 'ni:sa 'mo:ɣli 'vi:dət 'to: po 'Bə:rɔdix.

Pepi: 'A:, jej, jej jej.

Lojz: U'ša:j. (smeh)

Pepi: U'ša:j, U'ša:j.U'ša:j, ja, z'da:j si zmi....

Lojz: 'O:rko 'di:jo (smeh).

V nekaterih kontekstih besede, ki imajo pragmatično funkcijo psovke, uporabi poslušalec oziroma soudeleženec v diskurzu, in sicer kot izraz ogorčenja, presenečenja nad povedanim, veselja ali kot izraz sočustvovanja s trenutnim govorcem. V takih primerih te besede signalizirajo poslušalčev odgovor govorcu, da je sporočilo sprejel in razumel. Torej so tudi v tem primeru to koherentna sredstva, katerih osnovna naloga je povezati dele diskurza v razumljivo in sprejemljivo celoto.

[5]

Kontekst: Stanko se je s tankom pomikal s peto Prekomorsko brigado iz Dalmacije proti Trstu. Ko je bil skoraj na vrhu hriba Učka, se je tank prevrnil v prepad.

V spodnji besedilni transakciji Stanko kaže Danili brazgotine poškodb, ki jih je ob tem utrpel. Danila njegovo pripoved sprejema z omiljenima psovkama *dijo* in *marija*.

Stanko: 'To:, 'to:, u'se: (nerazumljivo). Zat za mi'no: jə biu ən və'li:k 'so:t bend'zi:na, 'ne:, /.../ 'ti:ste mə 'pa:dlo na ɣ'la:vu, 'to: in 'to: jə š'či:t od 'ta:nka pa tə'ku:ə, 'ne:. Jəs 'sən 'mi:əu ɣ'la:vu mət š'či:tən ən bend'zi:nu. Zmeč'ka:no.

Danila: O, 'di:jo, 'di:jo.

Stanko: 'To:, 'to:, u'se:

Danila: Ma'ri:ja, ma'ri:ja.

6 Sklep

Analiza rabe psovk na sicer majhnem izboru besedil s področja Brd je pokazala, da obravnavani starejši govorci uporabljajo romanske psovke, povezane z religijo, v nasprotju z mlajšimi briškimi govorci, ki v skladu s splošno slovensko ali širšo tendenco posegajo po kletvicah in psovkah s področja spolnosti in telesnosti. Analiza je tudi pokazala, da se obravnavani govorci večinoma sicer držijo pravila, da se v družbi ne preklinja, zato za izražanje svojih čustev uporabljajo večinoma omiljene psovke. Le v dveh primerih se je pokazalo, da sta govorca izgubila samokontrolo in posegla po težjih psovkah. Psovke govorci uporabijo takrat, ko hočejo z njimi izraziti svoje čustvo, kar pomeni, da je njihova pragmatična funkcija namigniti soudeležencu v diskurzu, kako naj si sporočeno interpretira. Enako pragmatično funkcijo imajo tudi kletvice in psovke, ki jih uporabi poslušalec, da izrazi svojo čustveno reakcijo nad govorčevim sporočilom. Glede na to lahko kletvice in psovke uvrstimo med diskurzivne označevalce, katerih naloga v diskurzu je vzpostavljati in krepiti njegovo koherenco.

LITERATURA

- BIBER, Douglas; JOHANSSON Stig; LEECH Geoffrey; CONRAD Susan; FINEGAN Edward. 2000³: *The Longman Grammar of Spoken and Written English*. Harlow: Longman. 1204 str.
- BUBLITZ, Wolfram et al. (ur.) 1999: *Coherence in Spoken and Written Discourse: how to create it and how to describe it*. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins. 295 str.
- BUBLITZ, Wolfram 1999: Introduction: Views of Coherence. V: BUBLITZ, W. et al. (ur.), 1–7.
- BUBLITZ, Wolfram; LENK; Uta 1999: Disturbed Coherence: Fill me in. V: BUBLITZ, W. et al. (ur.), 153–174.
- CORTELAZZO, Manlio; ZOLLI, Paolo, 2003: *l'Etimologico minore*. Deli dizionario etimologico della lingua italiana. Bologna: Zanichelli. 1440 str.
- HUGHES, Geoffrey 1991: *Swearing. A Social History of Foul Language, Oaths and Profanity in English*. Oxford UK & Cambridge USA: Blackwell. 283 str.
- NEŽMAH, Bernard 1997: *Kletvice in psovke*. Ljubljana: Nova revija. 182 str.
- SCHIFFRIN, Deborah 1987: *Discourse Markers*. Cambridge: Cambridge University Press. 364 str.
- SCHIFFRIN, Deborah 1994: *Approaches to Discourse*. Blackwell Textbooks in Linguistics 8. Oxford, Cambridge: Blackwell. 470 str.
- TOPORIŠIČ, Jože 2001: *Slovenski pravopis*. Ljubljana: ZRC SAZU. 1801 str.
- ZRC SAZU 1998: *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. Ljubljana: DZS.